

KUR'AN-I KERİM VE ESKİ AHİT BAĞLAMINDA BUZAĞIYA TAPAN İSRAİLOĞULLARI'NA ÖLÜM CEZASI VERİLMESİ MESELESİ

Gönderim Tarihi: 26.06.2018

Kabul Tarihi: 07.09.2018

Şükrü Maden

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı
Dr. Assistant Professor, Karabük University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir
Karabük, Turkey
madensukru@gmail.com
orcid.org/0000-0002-7165-6299

Mustafa Yiğitoğlu

Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi Anabilim Dalı
Dr. Assistant Professor, Karabük University, Faculty of Theology,
Department of Islamic History
Karabük, Turkey
mustafayigitoglu@karabuk.edu.tr
orcid.org/0000-0001-6308-1475

Öz

Yahudilerle ilgili çeşitli bilgiler her iki dine ait Kutsal Kitap'ta zikredilmektedir. Bu hususlardan biri de İsrailoğulları'nın altından buzağıya tazim etmeyle ilgili hadisedir. Hz. Musa Sina Dağı'nda iken İsrailoğulları'nın verdikleri sözden dönerek altından bir buzağı yapıp ona tapmalarından dolayı ölümle cezalandırılmasını anlatan Kur'an-ı Kerim ve Eski Ahit'teki metinler genel itibariyle benzerlik içindedir. Ancak modern dönemde bu ölüm cezasını içeren ilgili ifadelere mecazi anlam yükleme eğiliminin artarak yaygınlaştığı gözlemlenmektedir. Bu çalışmada öncelikle ilgili ölüm emrinin yer aldığı Bakara suresi 54. ayetinin geçmişten günümüze tefsir literatürü için nasıl anlaşıldığı incelenmiştir. Ardından Tevrat'ın Çıkış 32 ve Tesniye 9. bölümlerindeki anlatımları zikredilip konuya dair çeşitli görüşlerin açıklaması yapılmıştır. Buna ilaveten, Kur'an- Kerim'de ve Tevrat'ta bu hadise ile ilgili önem arz eden kişilerden olan Hz. Harun'un buzağının yapılması esnasındaki rolünün önemine değinilerek, her iki kitapta farklı anlatımlara yer verilmiştir. Sonuç kısmında her iki gelenekteki benzerlik ve farklar mukayese edilerek ilgili metinlerin hakiki anlam taşıdığına dair tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Eski Ahit, İsrailoğulları, Buzağı, Samiri.

The Issue of Death Penalty for Israelites' Worship of the Golden Calf in the Context of the Old Testament and the Holy Qur'an

Abstract

A great deal of information concerning Jews can be found in the Old Testament and the Qur'an. For instance, both tell the story of Israelites who worshipped the golden calf. The passages from the Old Testament and Holy Qur'an that narrate the death penalty which the children of Israel incurred for their worship of the golden calf during the Prophet Moses' absence when he went up to the Mount Sinai resemble each other. However, in the present day an increasing tendency towards figurative interpretation of the texts expressing the mentioned death penalty is observed. This paper firstly examines how the verse of the chapter of *al-Baqara* (2: 54) stating the death penalty in question has been dealt with by Qur'anic exegesis (*tafsir*) literature from past to present. Afterwards the study refers to Exodus: 32 and Deuteronomy: 9 and provides an explanation of various opinions about the issue. In addition, in the Qur'an and in the Torah, those who are important to this event, Aaron's reference to the importance of the role performed during the calf, the place has been given to different expression in both books. In the conclusion following a comparison of similarities and differences between both traditions, evaluations of the said texts in reference to their literal meaning are made.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Old Testament, the Children of Israel, Golden Calf, Samiri.

Giriş

Antik dönem milletlerinde Mısır, Hindistan, Anadolu gibi bazı yerlerde inek, boğa gibi büyükbaş hayvanlara tapınıldığına, tazim edildiğine dair bilgiler mevcuttur.¹ Yahudilerin uzun süre köle olarak kaldıkları Mısır'da tarım tanrısı Osiris'in boğayı imgelemesi, İsis'in ise ineği nitelendirmesi dikkate değerdir. Çünkü, o dönemde Mısır tarım toplumu olduğu için güç ve kudret boğa ile inek tarafından simgelenmektedir. Bu nedenle İsrailoğulları'nın Mısır kültüründen etkilenmiş olması kaçınılmazdır. Öyle ki, Philo ve bazı Hıristiyan din adamları İsrailoğulları'nın altın buzağıyı Mısırlılardan öğrenmiş olduklarını söylemektedir. İneğe veya buzağıya tapınmanın kimden geçmiş olabileceği realitesinin yanında asıl konu, Kur'an-ı Kerim'de ve Eski Ahit'te yer bulmuş İsrailoğulları'nın, kendilerini Firavun'un zulmünden kurtaran, nimetlendiren mabudu bırakıp kendi elleriyle yaptıkları buzağıya tapınmaları ve neticesinde Allah'ın bu suça müdahil olanları ölümle

---

¹ W. R. F. Browning, *Dictionary of the Bible* (New York: Oxford University Press, 1996), 56.

cezalandırmasıdır. Musa Peygamber'in, Rabbi ile görüşmesi için Sina Dağı'na çıktığı bir esnada, halkının bir an içerisinde şirke girerek Allah'a elleriyle yaptıkları altından buzağıyı eş koşmaları sebebiyle İsrailoğulları'na ölüm cezası verildiğini aktaran Kur'an-ı Kerim ve Eski Ahit, bazı ayrıntılar dışında genel itibariyle benzerlik arz etmektedir. Bununla birlikte modern dönemde Kur'an-ı Kerim ve Eski Ahit'te bu konudan bahseden ifadelerde mecazi bir anlatımın olduğu, gerçek anlamıyla ölüm cezası vermenin Allah'a ve Hz. Musa'ya yakışmayacağına dair yorumlar gözlemlenmektedir.

Aşağıda buzağıya tapma hadisesinin Kur'an ve Eski Ahit'teki genel anlatımına değinildikten sonra Bakara suresi 54. ayetin klasik dönemden günümüze tefsir literatürü içinde nasıl anlaşıldığı ve meâllerdeki çevirileri ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Müteakibinde bu hususun Tevrat'ın Çıkış 32. Bölümü ile Tesniye 9. Bölümünde nasıl zikredildiği belirtilmiş ve konuya dair çeşitli görüşlerin açıklaması yapılmıştır. Konuyla ilgili değerlendirmeler ise her iki gelenekte ortaya çıkan benzerlik ve farklar dikkate alınarak sonuç bölümünde ifade edilmiştir.

1. Kur'an-ı Kerim ve Eski Ahit'e Göre İsrailoğulları'nın Buzağıya Tapması

A. Kur'an'da İsrailoğulları'nın Buzağıya Tapma Hadisesi

Kur'an'ın anlatımına göre Hz. Musa, İsrailoğulları'nı Mısır'dan çıkarırken Firavun ve adamları onların peşine düşerler. Hz. Musa asâsı ile denize vurunca deniz yarılr. İsrailoğulları denizi geçer, ancak Firavun ve askerleri boğulur. Akabinde Hz. Musa ve İsrailoğulları Tûr'a ulaşırlar. Hz. Musa ilâhî emir ile dağa çağrılır. Otuz ve ilave on gece ile toplam kırk gece orada kalır. Bu süre zarfında Hz. Musa yerine kardeşi Harun'u bırakmıştır. Hz. Musa dağdan dönerken kendisine levhalar halinde ilâhî emirler verilir.²

İsrailoğulları'nın buzağıya tapma hadisesi de bu sırada gerçekleşmiştir. Hz. Musa Tûr'a çıkarken yerine kardeşi Harun'u bırakmış ve ona meâlen "Kavmimin içinde benim yerime geç, onları ıslah et, fesatçıların yoluna uyma." (el-A'râf 7/142) demiştir. Ancak Hz. Musa'nın arkasından Samiri³ adındaki kişi İsrailoğulları'nı yoldan çıkarır ve tanrı

² Bk. el-Bakara 2/49, el-A'râf 7/103-126, 142-145; Yûnus 10/75; Tâhâ 20/17-23, 38-40, 47-76; eş-Şuarâ 26/16-66; el-Kasas 28/4, 7-28, 31-37.

³ Kaynaklarda Samiri'nin adının Musa b. Zafer olduğu ifade edilmektedir. Hz. Musa'nın komşusu bir Kıptî olup ona iman ettiği ve kendisiyle birlikte Mısır'dan çıktığına dair rivayetler vardır. Genelin görüşüne göre ise Samiri, Sâmira kabilesine mensup İsrailoğulları'nın ileri gelenlerindedir. İsrailoğulları ile denizi geçtikten sonra münafık olan bir Allah düşmanı olmuştur. Yine Samiri'nin aslen ineğe tapan bir topluluktan geldiği de söylenmiştir. (Bk. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an*

edinmeleri için onlara ziynet eşyalarından böğürebilen bir buzağı heykeli yapar (el-Bakara 2/92; el-A'râf 7/148; Tâhâ 20/85, 87-88). Harun Peygamber bunun bir fitne/imtihan olduğu konusunda onları uyardıysa da onlar "Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz!" derler. Hz. Musa öfkeli ve üzgün bir şekilde Tûr'dan döner ve Tevrat levhalarını yere atar. Onlara engel olmadığı için yerine bıraktığı Harun'u hırpalar. Harun da kavmine gücünün yetmediğini, neredeyse kendisini öldüreceklerini söyler. Ayrıca kendisinin de "İsrailoğulları'nın arasına ayrılık düşürdün; sözümü tutmadın!" demesinden korktuğunu belirtir (el-A'râf 7/150; Tâhâ 20/86-94). Hz. Musa Samiri'yi kovar. Öfkesi dinince yere attığı levhaları alır ve ardından kavminden seçtiği yetmiş kişiyle tevbe eder. Kavmine de "Musa kavmine demişti ki: Ey kavimim! Şüphesiz siz, buzağayı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için Yaradanınıza tevbe edin. Birbirinizi öldürün. Bu Yaradanınızın katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah tevbenizi kabul etmiş olur. Çünkü O, tebeleri kabul eden engin rahmet sahibidir." (el-Bakara 2/54) meâlindeki ayette ifade edildiği üzere buzağıya taptıkları için tevbe etmelerini ve birbirlerini öldürmelerini emreder (el-A'râf 7/155; Tâhâ 20/95-97).

B. Eski Ahit'te İsrailoğulları'nın Buzağıya Tapma Hadisesi

Hz. Musa'nın Tanrı ile görüşmeye, Tûr-i Sînâ'ya, çıktığında uzun bir müddet orada kalmasından ve geri dönmemesinden ötürü halk, Hz. Harun'un etrafında toplanarak, ondan kendilerine önderlik edecek bir ilah yapmalarını talep eder ve kendilerini Mısır'dan çıkararak adamın akıbetini bilmediklerini söyler. Hz. Harun, halktan altınları getirmelerini ister, herkes kendisine ait olan ziynetleri getirir ve O, kendisine teslim edilen altınların eritilmesiyle altından bir buzağı "egel ha-zahav" yapar, 'sizi Mısır'dan çıkararak tanrınız budur' der ve bu putun önüne de sunak inşa eder. Sonra 'ertesini günü Rabb'in onuruna bayram olacak' der. O gün halk erkenden kalkarak yakmalık, esenlik sunularını, buzağıya takdim ederler. Müteakibinde ise yer, içer ve eğlenirler. Bu hadiselerin gerçekleştiği esnada Rabbi ile görüşmekte olan Hz. Musa'ya, Tanrı, 'Mısır'dan kurtardığın halk baştan çıktı, emrettiğim yoldan saptılar, kendilerine dökme buzağı yapıp

---

te'vîli âyi'l-Kur'ân: Tefsîrû't-Taberî, thk. İslâm Mansûr Abdülhamîd (Kahire: Dârü'l-hadîs, 1431/2010), 7: 899-900; Ebü'l-Kâsım Cârullâh Muhammed b. Ömer Muhammed ez-Zemahşerî, *Tefsîrû'l-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fi vücûhi't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin (Beyrut: Dârü'l-kütübi'l-ilmîye, 1424/2003), 3: 79; Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin Razî, *et-Tefsîrû'l-kebîr: Mefâtîhu'l-gayb* (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1433/2012), 11: 323; Mahmut Salihoğlu, "Sâmîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2009), 36: 78.)

önünde tapındılar, ona kurban sundular, sizi Mısır'dan çıkararak ilahınız budur dediler' 'şimdi bana engel olma öfkem alevlensin onları yok edeyim. Sonra seni büyük bir ulus yaparım' diyerek O'na seslenir ve Musa tanrısına yalvararak 'kulların İbrahim'i, İshak'ı, İsrail'i anımsa. Onlara kendi üzerine ant içtin, 'Soyunuzu gökteki yıldızlar kadar çoğaltacağım. Söz verdiğim bu ülkenin tümünü soyunuza vereceğim. Sonsuza dek onlara miras olacak' demiştin' der ve halkını tanrının gazabından korur. Tanrı'nın emriyle aşağı indiği esnada elinde iki levha bulunan Hz. Musa, ordugâhta buzağı ile onun etrafında eğlenen insanları görünce, kızgınlıkla onları yere fırlatır ve parçalanmasına neden olur. Çok hiddetlenen Hz. Musa, buzağıyı alıp yakar ve toz haline geldiğinde ise İsraililere çirir. Hz. Harun'a halkın kendisine ne kötülük yaptığını ve bunları niçin günaha sürüklediğini sorar. Hz. Harun ise, halkın kendisinden öncülük edeceği bir ilah yapmasını istediğini ve bunun için altınlarını getirdiklerini belirtir (Çıkış 32/1-24).

Halkı dizginleyemeyen Hz. Harun'a öfkelenen Hz. Musa, ordugâhın girişinde durarak, Tanrı'dan taraf olanların yanına gelmesini ister. Böylelikle bütün Levililer etrafında toplanır. Hz. Musa onlara Tanrı'nın, 'herkes kılıcını kuşansın, ordugâhta kapı kapı dolaşarak kardeşini, komşusunu yakını öldürsün' emrini söyler (Çıkış 32/25-27). Levililer Hz. Musa'nın tanrıdan aldığı bu buyruğunu o gün üç bine yakın kişiyi öldürerek ifa eder (Çıkış 32/28). Nihayetinde Hz. Musa, onlara bu görevi yapmakla 'bugün kendinizi tanrıya adanmış oldunuz, sizler öz oğlunuza, kardeşinize düşman kesildiğiniz için tanrı sizi kutsadı' der. Ertesi gün halkına korkunç bir günah işlediklerini belirterek tanrının huzuruna çıkacağını belki günahlarını bağışlayabileceğini belirtir. Ardından Rabbe yönelerek 'çok yazık bu insanlar kötü bir günah işledi ve kendilerine altından bir put yaptılar, lütfen onları bağışla yoksa kitaptan adımı sil' (Çıkış 32/29-32) şeklinde duada bulunur. Bütün yakarışlara rağmen Tanrı, kendisine karşı günah işleyenlerin adını sileceğini belirtir ve Musa'yı halkının yanına Melek eşliğinde göndererek zamanı gelince günahlarından dolayı onları cezalandıracağını teyit eder. Sonunda Hz. Harun'a buzağı yaptırmalarından ötürü Tanrı İsrailoğulları'nı cezalandırır (Çıkış 32/33-35).

Tevrat'ın Mısır'dan Çıkış bölümünde zikredilen Hz. Harun'un altın buzağı yapması ve sonrasında insanların üç bine yakınının birbirlerini öldürmelerini anlatan hadisenin birtakım farklılıkların yanında, benzeri yine Tevrat'ın Tesniye bölümünde de konu edilmektedir (Tesniye 9/7-29). Tevrat'ta Hz. Harun'un halktan aldığı altınları eriterek buzağı yapmasını anlatırken Yahudi Kutsal Kitabı'nın içerisinde yer alan Hoşea bölümünde, bu buzağıyla ilgili "Ey Samiriye atın buzağı putunuzu, öfkem alevleniyor

size karşı, hiç mi temiz olmayacaksınız” (Hoşea 8/1-6) diyerek bunun insan eliyle yapıldığı ve parçalanması gerektiğinden bahsetmektedir. Yahudilerin buzağıyı tanrı edinmeleri ve Hz. Harun’un put yapmasıyla ilgili bilgiler Elçilerin İşleri bölümünde de yer almaktadır (Elçilerin İşleri 7/39-42).

2. Bakara Suresi 54. Ayet ve Tefsirlerdeki Yorumu

Kur’an-ı Kerim’de İsrailoğulları’nın buzağıyı tanrı olarak benimsemeleri konusu farklı ayetlerde anlatılmaktadır.⁴ Ancak onların bu suçları sebebiyle “uktülû enfüseküm” emriyle karşı karşıya kalmalarından sadece⁵ Bakara suresi 54. ayette bahsedilmektedir:

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجَلِ فَتُوبُوا إِلَى بَارِيكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارِيكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ

“Musa kavmine demişti ki: Ey kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için Yaradanınıza tevbe edin. Birbirinizi öldürün. Bu Yaradanınızın katında sizin için daha iyidir. Böylece Allah tevbenizi kabul etmiş olur. Çünkü O, tevbeleri kabul eden engin rahmet sahibidir.”

Ayette Hz. Musa’nın dilinden⁶ öncelikle İsrailoğulları’nın buzağıyı tanrı olarak benimsemeleri sebebiyle kendilerine zulmettikleri⁷ belirtilmektedir. Ardından ise bu durumdan dolayı onlara Yaradanlarına⁸

⁴ Bk. el-Bakara 2/51, 54, 92, 93; en-Nisâ 4/153; el-A’râf 7/148-152; Tâhâ 20/85-91.

⁵ Bu ayetin dışında A’râf suresi 152. âyette “öldürme” emrinden bahsedilmeksizin buzağıyı tanrı edinenlere Allah’ın gazabı ve dünyada da zillet (غَضَبٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَذِلَّةٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا) erişeceği ifade edilmiştir.

⁶ İbn Âşûr’a göre Hz. Musa’nın bu hitabı vahiy kaynaklı olmalıdır. Aslında peygamberler de icihad edebilirler, ancak buradaki hüküm canın korunması prensibine aykırıdır. Çünkü bütün şeriatlar canın korunması kaidesinde müttefiktir. Musa (a.s) da bu önemli hükmü vahiy kanalıyla almış olmalıdır. (Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîrû’t-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dârü’t-Tunûsiyye, 1984), 1: 503.)

⁷ Ayette İsrailoğulları’nın kendilerine zulmetmeleri ile Allah’ı bırakıp buzağıyı tanrı olarak benimseyerek Hz. Musa’ya verdikleri sözü tutmak sureti ile elde edecekleri sevabı kaybetmelerinin kastedildiği söylenebilir. Yine bazı müfessirler “Muhakkak ki şirk, büyük bir zulümdür” (Lokman 31/13) ayetini dikkate alarak onların Allah’tan başka bir varlığa tapmalarının şirk olduğunu şirkin de cehenneme götüreceğini belirtmişlerdir. Zira böylece kendilerine zarar vermiş, yani zulmetmiş, kendi kendilerinin zâlimi olmuşlardır. (Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû’l-kebîr*, 2: 94.)

⁸ Ayetteki “Bânî” lafzı ile müfessirlere göre Allah Teâlâ’nın eksiklik ve ayıptan ari olarak yaratıcı olma vasfı kastedilmektedir. Bu kelimenin kullanılması onların suçlarının büyüklüğüne ve içine düştükleri cehaletin fecaatine dikkatlerini çekmek içindir. Bu münasebetle ayetteki “فَتُوبُوا إِلَى بَارِيكُمْ” (Onun için Yaradanınıza tevbe edin) ifadesinde ‘sizi ayıpsız ve eksiksiz yarattığı halde ondan başka varlıklara taptığınız Yaradanınıza tevbe edin’ vurgusu vardır. (Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 143; Ebü’l-Fidâ İsmâîl b. Kesîr ed-Dîmeşkî,

tevbe etmeleri ve birbirlerini öldürmeleri emredilmekte ve bunun Allah katında daha iyi olduğu ifade edilmektedir. Eğer bunu yaparlarsa Tevâb ve Rahîm olan Allah'ın onların tevbelerini kabul edeceği haber verilmektedir.

Tefsir literatüründe ilgili ayet yorumlanırken öncelikle tevbe ile öldürme emrinin beraber zikredilmesi üzerinde durulduğu görülmektedir. Müfessirlerin bir kısmına göre öldürme hadisesi tevbenin tamamlayıcısı, bir nevi İsrailoğulları'nın tevbesinin kabul şartıdır. Şu hâlde İsrailoğulları'nın kalplerindeki samimi pişmanlıklarını ifade eden tevbeleri, öldürme emrini uygulayarak kendilerini ölüme teslim etmeleri ile kabul edilecektir.⁹ Müfessirler konuya gramer açısından da yaklaşarak ayetteki "فَقْتُلُوا" (tevbe edin) ifadesindeki fâ'nın sebep, "فَقَاتِلُوا"daki (öldürün) fâ'nın ise takip ifade ettiğini belirtmişlerdir. Zira birincisinde zulüm, tevbe etmenin sebebi; ikincisinde ise öldürme tevbenin tamamlayıcısıdır. Yani ayette tevbenin tamamlanması için onun ardından öldürmeyi gerçekleştirmeleri emredilmektedir.¹⁰ Bir yoruma göre ise ikinci fâ tertîb ifade eder. Yani tevbeden sonra katl olayı yerine getirilmelidir.¹¹ Başka bir görüşe göre de "فَقَاتِلُوا أَنْفُسَكُمْ" cümlesi "فَقْتُلُوا إِلَى بَارِيكُمْ" cümlesini beyan etmekte, gözle görünmeyen tevbe fiili, gözle görülebilen katl fiili ile açıklanmaktadır.¹² Yine bazı tefsirlerde zikredildiğine göre Hz. Musa kavmine "Yaradanınıza tevbe edin" deyince onlar "Nasıl tevbe edelim?" diye sormuşlar, o da "Birbirinizi

---

Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed v.dğr. (Kahire: Müessesetü Kurtuba; Mektebetü'l-evlâdi's-Şeyh li't-türâs, 2000/1421), 1: 401; Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî, *Tefsîrû'n-Neseî: Medârikü't-tenzîl* (Beyrut: Dârü'l-kelimi't-tayyib, 1419/1998), 1: 89; İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Dersâdet: Matbaa-i Osmâniye, 1330), 1: 137; Ömer Çelik, *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm* (İstanbul: Erkam Yayınları, 1434/2013), 1: 125.)

⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 440; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 2: 94; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* (İstanbul: Dersaadet, ts.), 1: 62; Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi meâni't-tenzîl*, nşr. Hasan Hilmi Kütübî, Muhammed Hasan Halebî, (b.y.: y.y., 1317), 1: 48; Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî, *Tefsîru Ebi's-Su'ûd: İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ (Riyâd: Mektebetü'r-Riyâdî'l-hadîsiyye, ts.) 1: 125. Bu konudaki benzer bir değerlendirme için bk. Zülfikar Durmuş, "Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki 'Uktulû Enfusekum' İfadesinin Çözümlemesi", *EKEV Akademi Dergisi - Sosyal Bilimler-*, 7/17 (2003): 39-42.

¹⁰ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 143; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, II, 94; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1: 62; Şihâbüddin es-Seyyid el-Âlûsî el-Bağdâdî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî, ts.), 1: 259-260.

¹¹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 504.

¹² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, I, 504.

öldürün” diye cevap vermiştir.¹³ Tevbe ile öldürme arasındaki ilişkiye dair müfessirlerin tamamlama, tertib, beyan ya da keyfiyet/yöntem gibi kısmen farklılık arz eden bu yorumları esasında ortak bir sonuca işaret etmektedir. O da buzağıya taparak dinden çıkan İsrailoğulları'nın sadece tevbe etmekle bu suçlarından kurtulamayacakları, ölüm hadisesinin de gerçekleşmesi gerektiğidir.¹⁴

Tabi burada tevbe etmiş ve imana geri dönmüş kişilerin intihar etmeleri ya da birbirlerini öldürmelerinin neden emredildiği sorusu önemlidir. Müfessirler bu hususu şeriat farklılığı olarak açıklarlar. Onlara göre Hz. Musa'nın şeriatı ya genel itibariyle ya da bu kavme özel olarak irtidat edenin tevbe etse dahi öldürülmesini gerektirmektedir. Yani bu şeriatta mürtedin tevbesi ancak katli ile tamamlanır. Müfessirler bu vesileyle de günahların tevbe ile kabulünün İslam ümmetine bahşedilen en büyük nimetlerden biri olduğunu vurgularlar.¹⁵ Zeccâc ise onların tevbelerinin birbirlerini öldürmeleri şeklinde olmasının, İsrailoğulları'nın imtihan edilmesi olduğunu söylemiştir.¹⁶ Ayrıca bazı müfessirler ayetin siyâkı itibariyle ölüm hadisesinin İsrailoğulları için bir nimet olarak anlaşılabilmesine dikkat çekerler. Çünkü İsrailoğulları'na ölmelerinin emredilmesi; Firavun'dan kurtulmaları, denizi geçmeleri, Tevrat'ın verilmesi gibi Allah'ın onlara verdiği uhrevî ve dünyevî bir nimettir. Ölenler için uhrevî bir nimettir, çünkü şehadet derecesine ulaşmışlardır. Hayatta kalanlar için de affedilerek büyük bir günahtan kurtulmalarına vesile olan bir nimettir. Bir nevi bu katli uygulaması onlar için uhrevî cezayı düşüren dünyevî bir ceza hükmünde olmuştur.¹⁷

Tevbe ile öldürme arasındaki ilişkiye dair yorumlar böyle olmakla birlikte öldürmenin hakiki mi mecazi mi olduğunun tespiti ayetin anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir. Hemen ifade edelim ki

¹³ Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd el-Begavî, *Tefsîrü'l-Begavî: Meâlimü't-tenzîl* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), 34; Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1427/2006), 2: 110; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 1: 48.

¹⁴ Durmuş, “Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Ayetindeki ‘Uktulû Enfusekum’ İfadesinin Çözümlemesi”, 40.

¹⁵ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 2: 94, 96; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 110, 111; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 1: 48; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1: 175; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), I, 54.

¹⁶ Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî ez-Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbühû* (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1426/2005), 1: 125.

¹⁷ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 2: 92; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1: 259; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1: 502-503.

müfessirlerin kahir ekseriyeti ayetteki öldürme emrini gerçek manasıyla anlamışlardır.¹⁸ Nitekim Mâtürîdî de bu hususta müfessirlerin icma ettiklerinden bahseder.¹⁹ Müfessirler buzağıya tapma (irtidad) suçu sebebiyle İsrailoğulları'na tevbenin yanında bir de gerçek anlamda ölüm emri verildiğini ifade etmişlerdir. Örneğin Fahreddin er-Râzî'ye göre ayetin hakiki manada olduğunu gösteren hususlardan biri ayetin devamındaki “لَكُمْ دَلِيلٌ خَيْرٌ لَكُمْ عِنْدَ بَارئِكُمْ” (Bu Yaradanınızın katında sizin için daha iyidir.) sözüdür. Çünkü bu sözde meşakkate tahammül etme konusunda bir uyarı vardır. İsrailoğulları bu emirle dünyevi zarar ile uhrevi zarar arasından bir tercihte bulunmak durumunda kalmaktadırlar. Dünyevi zarara katlanmak daha evladır. Çünkü o sonludur, ahiretin zararı ise sonsuzdur. Ayrıca ölüm kesin olup bir gün gerçekleşecektir. Burada sadece zaman açısından öne gelmiştir.²⁰

Müfessirlerin çoğu öldürme emrinin gerçek anlamında birleşmekle birlikte bu emrin uygulanması konusunda farklılaşmışlardır. Bir yoruma göre öldürme emrini kişi kendisi yine kendisine uygulayacaktır. Yani intihardır.²¹ Buradaki öldürmenin intihar şeklinde olması genelde imtihan sebebine dayandırılmıştır. Çünkü bu öldürme emri isyanları nedeniyle bir ceza değil, Allah'ın onları ölümle imtihan etmesine bir başlangıçtır. Esasında

---

¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 440; Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 125; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 2: 94-96; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 110; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1: 89; Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed b. Cüzey el-Kelbî, *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1436/2015), 1: 67; Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed b. Abdillâh el-Îcî eş-Şîrâzî eş-Şâfiî, *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2004), 1: 49; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1: 259; Muhammed Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîri'l-Menâr* (Kahire: Dârü'l-Menâr, 1366/1947), 1: 319; Süleyman Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri* (İstanbul: Milliyet Gazetecilik, 1995), 1: 149; Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Kahire: Dârü's-şürûk, 1423/2003), 1: 71; Elmalılı Muhammed Hamdi b. Nu'mân b. Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Tıpkı Basım (Ankara: DİB, 1354), 1: 327; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1: 503; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri*, 1: 54; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1427/2006), 1: 48. Aynı tespit için bk. Durmuş, “Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Ayetindeki 'Uktulû Enfusekum' İfadesinin Çözümlemesi”, 35.

¹⁹ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Mâtürîdî: Te'vilâtü Ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Baslûm (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1426/2005), 1: 462.

²⁰ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 2: 96.

²¹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 125; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1: 143; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1: 62; Neseî, *Medârikü't-tenzîl*, 1: 89; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, 1: 320; Çelik, *Hakk'ın Dâveti*, 1: 125.

Allah'ın doğrudan onlara kendilerini öldürmelerini emrederek imtihan etme hakkı olup Allah dilediği öldürme şekliyle onların canını alabilir. Ayrıca Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etme emrine sadakati ve oğlu İsmail'in de canını feda etmesi gibi İsrailoğulları da bu şekilde canlarını feda ederek Allah'ın davetine teslimiyet göstermiş olurlar. Yani İsrailoğulları'nın yaptıkları salt kendilerini öldürme değil, pişmanlık duyup tevbe etme ve Allah'ın emrine sadakat göstermedir.²²

Müfessirlerin bir kısmına göre ise burada intihar değil, İsrailoğulları'nın birbirlerini öldürmeleri emredilmektedir.²³ Müfessirler bu yorumlarını ayetteki "uktülû enfüseküm" ibaresindeki "enfüseküm" ifadesinin Kur'an'da başka yerlerde de "birbiriniz" anlamında kullanıldığını söyleyerek desteklemiştir. Örneğin; Fahreddin er-Râzî'ye göre "وَلَا تَقْتُلُوا" (en-Nisâ 4/29),²⁴ "وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ" (el-Hucurât 49/11) ve "فَسَلِّمُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ" (en-Nûr 24/61) ayetlerinde sırasıyla mü'minlerin bir kısmının bir kısmını öldürmemesi, mü'min kardeşlerini ayıplamamaları ve birbirlerine selam vermeleri emredilmektedir.²⁵

Birbirlerinden maksadın ne olduğu konusu da ihtilaflıdır. Bir görüşe göre hitap genel olarak bütün İsrailoğulları'na iken, bir görüşe göre sadece buzağıya tapanlara birbirlerini öldürmeleri kastedilmiştir.²⁶ İsrailoğulları'nın bir kısmının diğer kısmını öldürmesi durumunda buzağıya tapmayanların ölümle cezalandırılmaları garip karşılanabilir. Kurtubî bunun sebebinin diğerleri buzağıya taparken onlara engel olmayıp bir kenara çekilmeleri, yani kötülüğü düzeltmemeleri olduğunu söyler. Oysa ona göre buzağıya tapanlarla savaşmalıydılar. Çünkü bir toplumda kötülük yayılıp da düzeltilmezse herkesin cezalandırılması Allah'ın kulları hakkındaki bir sünnetidir.²⁷ Nitekim bazı rivayetlerde insanların saf saf dizilip birbirlerini öldürdükleri, öldürülenin şehid olduğu, hayatta kalanların da tevbelerin

²² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 463-464. Ayrıca Mâtürîdî'ye göre tevbe edip, Allah'a taate döndükten sonra da imtihan caizdir. Zira, dünya imtihan yurdudur. Ahiretin ceza ve sevapları ise imtihan özelliğinde değildir. Çünkü ahiret imtihan yurdu değildir. Bundan dolayı dünyada tevbe ettikten sonra da azap etmek caizdir (*Te'vilât*, I, 464.)

²³ Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî el-Kuraşî el-Bağdâdî, *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr* (Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404/1984), 1: 82; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 2: 95; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I, 143; Beyzâvî, *Envârü't-tenzil*, 1: 62; Nesefî, *Medârikü't-tenzil*, 1: 89; Çelik, *Hakk'ın Dâveti*, 1: 125; Reşid Rızâ, *Tefsîrü'l-Menâr*, 1: 319; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1: 503.

²⁴ Ayrıca bk. el-Bakara 2/85.

²⁵ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 2: 95. Ayrıca bk. Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1: 260.

²⁶ İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1: 82.

²⁷ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, 2: 111.

kabul edilip günahlarının bağışlandığı anlatılmaktadır.²⁸ Bazıları da bu öldürme işinin failinin Hz. Musa tarafından Tûr'a çıkarken seçtiği 70 kişi olduğunu söylemiş, ama bu görüş zayıf bulunmuştur.²⁹

Müfessirlerin çoğu ise irtidad suçunu işlemeyen yani buzağıya tapmayanların tapanları öldürmesinin emredildiği yorumunu benimser.³⁰ Yani Allah'ın emrine uyan ve Hz. Musa'ya verdikleri söze sadık kalan itaatkarlar irtidad suçundan beri oldukları için buzağıya tapan asileri öldürecekler ve böylece hem kendilerini hem de asileri arındırmış olacaklardır.³¹ İsrailoğulları'ndan buzağıya tapmayanların tapanları öldürdüğünü savunan müfessirler aşağıdaki rivayetleri³² de delil olarak zikretmişlerdir:

Hz. Musa (a.s) onlara birbirlerini öldürmelerini emredince, onlar bunu kabul ettiler. Böylece Hz. Musa (a.s) katle sabretmeleri için onlardan bir söz aldı. Bunun üzerine her kabile, tek başına topluca sabahladı. Hz. Harun buzağıya tapmadığı kesin olan ve eli kılıçlı on iki bin kişi getirdi. Bunun üzerine tevbe edenler, 'Bunlar sizin kardeşleriniz, kılıçlarını çekmiş halde size gelmişler; o halde Allah'tan korkun ve sabredin. Yerinden kalkana, onlara yan gözle bakana veya elleriyle ve ayaklarıyla onlardan korunmaya çalışana Allah lanet etsin' dediler; onlar da 'amin!' dediler. Böylece akşama kadar onları öldürdüler. Hz. Musa ve Harun (a.s) kalktılar ve Allah'a dua etmeye başladılar: 'Ey Rabbimiz, geri kalanını, geriye kalanını koru!' dediler. Bunun üzerine Allah onlara, 'Öldürülenleri bağışladım, kalanların da tevbesini kabul ettim' diye vahyetti. Ravi, öldürülenlerin yetmiş bin olduğunu söyledi. Bu Kelbî'nin rivayetidir.

İsrailoğulları iki kısımdı. Onlardan bir kısmı buzağıya tapmış, bir kısmı ise tapmamıştı. Lakin, bu tapmayanlar, tapanların bu işini

²⁸ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 125.

²⁹ Zeccâc, *Meâni'l-Kur'ân*, 1: 125.

³⁰ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 437-439; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 34; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1: 82; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1: 143; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 2: 96; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1: 62; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 1: 48; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 402-403; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 67; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1: 89; İcî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 49; Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, 1: 71; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 1: 146, 149; Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 1: 48.

³¹ Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân*, I, 71.

³² Rivayetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 436-437; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 34; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1: 82-83; Zemaşerî, *el-Keşşâf*, I: 143; Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 2: 95-96; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 110-111; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, I: 67; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 1: 48-49.

reddetmemişlerdi. Bunun üzerine Allah da buzağıya tapmamakla birlikte karşı çıkmayanlara buzağıya tapmakla meşgul olanları öldürmelerini emretti. Sonra müfessirler sözlerine şöyle devam ettiler: Adam babasını, çocuğunu, komşusunu görüyor ve Allah'ın emrinden cayması da mümkün olmuyordu. Bunun üzerine Allah Teâlâ, simsiyah bir bulut gönderdi, sonra öldürülmelerini emretti; böylece, akşama kadar öldürdüler. Hz. Musa ve Harun (a.s) dua ederek: 'Ey Rabbimiz, geri kalanını, geriye kalanını koru!' dediler. Ardından bulut açıldı, Tevrat indi ve mızraklar ellerinden düştü.

Allah Teâlâ, buzağıya ibadet etmeyen seçilmiş yetmiş kişiye, mikatta bulunmaları için buzağıya tapanları öldürmelerini emretmiştir. Öldürülenler, yetmiş bin kişidir. Öldürülünceye kadar üç gün boyunca hiç hareket etmemişlerdir. Bu görüşü Muhammed İbn İshak zikretmiştir.

Konu ile ilgili yukarıdaki ve diğer rivayetlere bakıldığında şu hususlar öne çıkmaktadır: İsrailoğulları kılıç ve hançerleriyle birbirlerini öldürüyorlardı.³³ Birbirini öldüren bu kimseler, öldürdükleri kimselerin babası, oğlu gibi bir yakını olup olmadığına bile bakmaksızın kimseye acımıyordu.³⁴ Başka bir rivayete göre de adam babasını, çocuğunu, komşusunu görüyor, öldüremiyordu. O sırada kendilerini koyu bir karanlık kapladı. Akabinde birbirlerini öldürmeye başladılar.³⁵ Ölüm o kadar çoğaldı ki neslin helaki derecesine vardı. Tam yetmiş bin kişi öldürüldü. Çocuklar ve kadınlar gelip Hz. Musa'dan onların affedilmelerini istediler. Musa (a.s) dayanamayıp İsrailoğulları helak oldu, geri kalanını koru diye Allah'a yalvardı. Allah da silahları bırakmalarını emretti ve onların tevbelerini kabul etti. Ölen şehit oldu. Kalanlar için bu bir keffaretti. Allah öldürenin de öldürülenin de tevbesini kabul etti.³⁶

Tefsirlerde Allah'ın tevbelerini kabul ettiği kimselerden bazılarının öldürülmemiş olma ihtimalinin söz konusu olduğuna dikkat çekilmiştir. Yani "öldürme" emrinin bir kısmına yönelik olması da ihtimal dahilindedir. Nitekim bazı rivayetlerden anlaşıldığına göre Allah Teâlâ onlara katli emredince, bu emri onların hepsi yok olmadan önce kaldırmıştır.³⁷ İbn Abbas ve Hz. Ali'nin de bu görüşte olduğu bildirilmektedir.³⁸ İbn Âşûr

³³ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 436.

³⁴ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 436; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 401.

³⁵ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 436-437; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, I: 143; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 402; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1: 67.

³⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1: 437-439; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 1: 48-49; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-azîm*, 1: 401-403.

³⁷ Fahreddin er-Râzî, *et-Tefsîrü'l-kebîr*, 2: 93, 96.

³⁸ Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 111.

yukarıdaki rivayetlere dayanarak İsrailoğulları birbirlerini öldürmeye başladıktan sonra emri yerine getirdikleri için Allah'ın merhamet ederek yeni bir hükümlerle önceki emrini nesh edip katl işlemini durdurduğunu söylemiştir.³⁹ Ayrıca İbnü'l-Cevzî ve Kurtubî'ye göre ayetteki "kavm" kelimesi bu emirle muhatap olan kişilerin kadınlar değil sadece erkekler olduğuna delalet etmektedir. Erkeklerden de hepsi değil, buzağıya tapanlardır.⁴⁰ Bununla birlikte erkek-kadın beraber kastedildiği de söylenmiştir.⁴¹ Hâzin ve Begavî de Hz. Musa'nın "Ey Kavmim" diye buzağıyı tanrı olarak benimseyenlere hitap ettiğini belirtmiştir.⁴²

Elmalılı Hamdi Efendi ise burada farklı bir ihtimali dile getirerek tevbe edenlerin tevbe etmeyenleri öldürdüklerini söyler. Ona göre orada bulunanların hepsi yani buzağıya tapanlar da onlar buzağıya taparken müdahale etmeyip susup bekleyenler de suçludur. Nitekim Hz. Musa onlara derhal tevbe etmelerini, tevbe edenlerin de tevbe etmeyenleri katl etmelerini emretmiştir.⁴³

Bazı tefsirlerde ayetteki "öldürün" emriyle ilgili yorumlar zikredilirken ayete mecazi mananın verilebileceği de ifade edilmiştir. Aslında müfessirlerin geneli ayetin hakiki anlamını tercih etmiş; ama zayıf bir görüş olarak "nefsi öldürme" anlamında "uktülû enfuseküm" emrinin mecazi yorumunu da eserlerinde zikretmişlerdir. Bu yoruma göre ayetteki ifade ile dış vücudu öldürmek değil nefsin kötü temayüllerini, şehvetlerini ezip öldürme, ona boyun eğdirme, ıslah etme ve hayra yöneltme kastedilmektedir.⁴⁴ Örneğin Elmalılı'ya göre ayetteki öldürme emrinin muhtemel anlamlarından biri mecazi olup "nefsinizi öldürün" demektir. Bu da günaha pişmanlık duymaktan ötürü öyle gam ve kedere düşün ki canınızı çıkarın veya şehvetlerden nefsinizi engelleyip riyazet yapınız

³⁹ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1: 502, 505.

⁴⁰ Hucurât 11. ayet "kavm" kelimesi ile sadece erkeklerin kastedildiği hususunda delil getirilmektedir. Bk. İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1: 82; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 108-109; Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 137; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1: 259.

⁴¹ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1: 259.

⁴² Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 34; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 1: 48.

⁴³ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 327.

⁴⁴ Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 1: 62; Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, 2: 110; Ebussuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 1: 175; Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1: 260; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 327; Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri*, 1: 54; İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 1: 502-503; Çelik, *Hakk'ın Dâveti*, 1: 125; Ateş, *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*, 1: 149-150.

anlamındadır. Elmalılı'ya göre bu yorum da güzeldir, ama esas değildir, işârî bir manadır.⁴⁵

Bu ayete mecazî yaklaşanlardan biri İmâm Mâtürîdî'dir. O, bu ayetteki "uktulû enfuseküm" (birbirinizi/kendinizi öldürün) emrini hakikat manasında almak konusunda müfessirlerin icma ettiklerini belirttikten sonra, eğer bu konuda icma olmasaydı kendisinin ayeti mecazi anlamda "nefislerinizi manevi açıdan öldürünüz" diye anlayacağını belirtir. Çünkü ona göre İsrailoğulları buzağıya taparak dinden çıkmış olsalar da daha sonra tevbe etmişlerdir. Oysa zahiri anlamı itibariyle ayetten tevbe ettikten sonra öldürülecekleri anlaşılmaktadır. Allah ise elçileri yoluyla bildirerek iman edinceye kadar kafirlerle savaşmayı kanun olarak koymuştur. Bu sebeple iman ettikleri takdirde onları öldürmek caiz değildir. Aksi takdirde peygamber din için değil sadece katletmek için gönderilmiş olur. Halbuki Mâtürîdî'ye göre öldürme imanın değil, küfrün cezasıdır. Bu konuyla ilgili rivayetlerde yetmiş bin kişinin öldürüldüğü belirtilmektedir ki bu toplu bir yok etmedir. Halbuki iman etmek öldürmeyi savuşturup düşürmek için bir sebeptir. Küfrü sebebiyle öldürülecek olan kimse müslüman olduğu zaman katl cezası düşer, hatta ahirette de dünyadaki kafir olduğu dönemler için ceza verilmez. Bu sebeple tevbe edip Allah'a kulluk etmeye döndükten sonra İsrailoğulları'nın dünyada ölümle cezalandırılmamaları gerekir. Şu halde ayetteki öldürme emri de Allah'a ibadet, taat ve sıkıntı ve zorluklara tahammül etmek suretiyle nefsiyle mücadele etmek anlamında anlaşılabilir. Çünkü onlar buzağıyı tanrı edinip Allah'tan başka bir varlığa ibadet ederek Rablerine isyan konusunda çok ileri gitmişlerdir. Mâtürîdî dilde de bunun örnekleri olduğunu "فلان يقتل نفسه في كذا" ifadesinin gerçek anlamda öldürmek değil kişinin bir şey için kendisini aşırı derecede yorması, sıkıntı ve meşakkate katlanması anlamına geldiğini söylemiştir.⁴⁶

Ayete mecazi mana verenler daha çok nefsin ıslahına dair tasavvufî içerikli teviller yaparlar. Ancak bazı mutasavvıfların dahi ayeti hakiki anlamda yorumladıkları görülmektedir.⁴⁷ Örneğin Kuşeyrî'ye göre İsrailoğulları'nın tevbesi cehrî/gerçek öldürme ile olmuştur. İslam ümmetinin tevbesi ise nefsi gizli/mecazî olarak öldürmedir. Nitekim insanlar İsrailoğulları'nın tevbesinin daha ağır olduğunu zannetmişlerdir. Fakat durum sanıldığı gibi değildir. Onlar bir kere öldüler ve tevbeleri kabul

⁴⁵ Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, 1: 327.

⁴⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 462-463.

⁴⁷ Durmuş, "Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki 'Uktulû Enfusekum' İfadesinin Çözümlemesi", 48.

oldu. Oysa bu ümmetin has kulları her an nefislerini öldürmektedirler.⁴⁸ İsmail Hakkı Bursevî de aynı şekilde ayete hakiki anlamını verir. Ayette buzağıya tapmaktan uzak duranların, tapanları öldürmelerinin emredildiğini söyler.⁴⁹

Ayeti hakiki anlamı dışında yorumlayan *Kur'an Yolu* tefsirinin yazarları ise ayeti müfessirlerin çoğunun belirttiği gibi hakiki manada anlamak için Kur'an'da ve hadislerde destekleyici bir kanıt bulunmadığını ifade etmişlerdir. Onlara göre bu ifade, peygamberlerini dinlememeyi alışkanlık haline getiren İsrailoğulları'nın, bu yüzden iç savaşa kadar varan toplumsal bir ihtilâfa düşüp kan döktüklerine ve ancak Hz. Musa'nın gayretleriyle iç barışı sağladıklarına işaret etmektedir.⁵⁰ Süleyman Ateş'e göre de bu olay peygamberlerine verdikleri sözü tutmayan Yahudilerin birliklerinin bozulduğunu ve çıkan iç savaşta birbirlerini öldürdüklerini gösterir. Bu iç savaşta birçok kişi öldükten sonra Hz. Musa çatışmayı durdurmuş ve tekrar birliği sağlamıştır.⁵¹

Bir başka yoruma göre de ayetteki ölüm emri ile İsrailoğulları'na kendilerini feda etmeleri ve Allah'ın emrine teslim olmaları emredilmiştir. Bunu yaparlarsa sanki kendilerini öldürmüş gibi olacaklardır.⁵² Yine mecazi bir yorumda da İsrailoğulları'nın düşmanla mücadele ederlerse kendilerini öldürmüş gibi olacakları belirtilmektedir. Zira düşmanla yapılan bu savaşta hayatlarını kaybetme ihtimali söz konusudur.⁵³

Modern dönemde yaygınlaşan Kur'an tercüme ve meâllerinde ise daha çok mecazî anlamın tercih edildiği görülmektedir.⁵⁴ Bu meâllerde öne çıkan çeviriler şöyledir: "nefislerinizi öldürün",⁵⁵ "nefislerinizi öldürün (ıslâh edin)",⁵⁶ "nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün",⁵⁷ "nefislerinizi

⁴⁸ Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât* (Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmmeh li'l-kitâb, 2000), 1: 92.

⁴⁹ Bursevî, *Rûhu'l-beyân*, 1: 137.

⁵⁰ Hayreddin Karaman v.dğr., *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: DİB, 2006), 1: 127.

⁵¹ Ateş, *Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, 1: 149.

⁵² Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 464.

⁵³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, 1: 464.

⁵⁴ Durmuş, "Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Ayetindeki "Uktulû Enfusekum' İfadesinin Çözümlemesi", 32.

⁵⁵ Mehmed Âkif Ersoy, *Kur'an Meali* (İstanbul: Mahya, 2012); Abdülbâkî Gölpınarlı, *Kur'an-ı Kerim ve Meali* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1958); Abdülvahap Öztürk, *Kur'an-ı Kerim ve Meâli* (Ankara: Emek Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, ts.); Salih Akdemir, *Son Çağrı Kur'an* (Ankara: Ankara Okulu, 2015).

⁵⁶ H. Basri Çantay ayrıca bu meâline ayetin, nefis ile mücadelenin lüzumunu belirttiğini ifade eden bir açıklama düşmüştür: Bk. *Tefsirli Kur'an Meâli* (İstanbul: Risale, 2005).

öldürün (kendinizi düzeltin)",⁵⁸ "kendinizi ıslah ediniz",⁵⁹ "nefsinizi yok edin",⁶⁰ "egolarınızı öldürün",⁶¹ "pişmanlık duygularını, kendilerini bu tür şirk alışkanlıklarına sürükleyen eski âdetleri ve nefislerinin arzularını yok etmelerini emretmiştik".⁶²

Çok nadir bazı meâllerde ise hakiki mana esas alınarak "içinizdeki (tevbe etmeyen)leri öldürün",⁶³ "iç karışıklığa düşerek, birbirinizden bulun, birbirinizin kanını dökün",⁶⁴ "aranızda buzağıya tapan soydaşlarınızı öldürün",⁶⁵ "adamlarınızı öldürün" gibi çeviriler yapılmıştır.⁶⁶ Bazı meâllerde ise ibare "nefislerinizi öldürün" diye tercüme edilmiş, ancak dipnotta ifadenin hakiki anlamına işaret eden açıklamalar yapılmıştır.⁶⁷

Görüldüğü üzere Hz. Musa Tûr'da iken sabredemeyip o dönmeden önce Samiri'nin imal ettiği buzağı heykeline tapan İsrailoğulları'na emredilen tevbe ve ölüm emriyle ilgili bu ayetin anlaşılması noktasında tefsir literatürünün ortak bir çizgide bulunduğu söylenebilir. Esasında Hz. Peygamber'den önceki bir döneme ait olan bu olay farklı bir şeriatla ilgilidir. Bu açıdan hadisenin kavranmasında güçlük olabilir. Konuyla ilgili rivayetler ve ayetin dil özellikleri müfessirlerin tercihinde etkili olmuş görünmektedir. Buna göre müfessirlerin büyük çoğunluğu ayetin hakiki anlamıyla

⁵⁷ Ali Özek v.dğr., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000).

⁵⁸ DİB tarafından yayınlanan meâlde bu ifade için ayrıca "Ayetin bu kısmı 'İçinizden buzağıya tapanları öldürün' şeklinde de tercüme edilmiştir." açıklaması yapılmıştır. Bk. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2011).

⁵⁹ Bayraktar Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri* (İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003), 437.

⁶⁰ Muhammed Esed ayrıca ifadenin burada mecazî anlamda, yani 'nefsinizi yok edin' anlamında kullanıldığını izah eden bir açıklama yapmıştır. Bk. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir* (İstanbul: İşaret, 1423/2002).

⁶¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali* (İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999).

⁶² Hasan Elik - Muhammed Coşkun, *Tevhid Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri* (İstanbul: İFAV, 2015), 57. Eserde aynı yerde dipnotta ayetin bu şekilde çevrilmesinde Mâtürîdî'den istifade edildiği belirtilmiştir.

⁶³ "Buraya 'nefislerinizi öldürün, ıslah edin' diye de mana verilmiştir." (Hasan Tahsin Feyizli, *Feyzu'l-Furkan Kur'ân Meâli* (b.y.: Akit Gazetesi), 2001.)

⁶⁴ Ahmet Tekin, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsirî Meal* (İstanbul: Kelam Yayınları, 2008).

⁶⁵ Mustafa Öztürk, *Kur'an-ı Kerim Meali* (Ankara: Otto, 2009).

⁶⁶ Ömer Özsoy - İlhami Güler, *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)* (Ankara: Fecr, 2004), 779.

⁶⁷ Bk. Sıtkı Güllü, *Kelime Anlamlı Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (İstanbul: Huzur Yayınevi, 1999); Mehmet Yaşar Kandemir v.dğr., *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli* (İstanbul: İFAV, 2014).

anlaşılması konusunda hem fikirdir. İbarenin mecazi anlamına genellikle kaynaklarda zayıf bir görüş olarak dikkat çekilmektedir.

Ayetteki irtidad suçuna karşılık İsrailoğulları'na tevbe ile birlikte ölümün de emredilmesi bu suçun büyüklüğünü göstermektedir.⁶⁸ İsrailoğulları kendilerine bahşedilen onca nimete karşılık hem uhrevî hem de dünyevî ceza ile karşılık bulacak derecede büyük bir suç işlemişlerdir. Ancak müfessirler tevbenin akabinde uygulanacak olan öldürme işleminin nasıl uygulanacağı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Öncelikle belirtmeli ki bu konu tarihi bir olaya dayandığı için öldürme eyleminin fail ve mefulünün kimlerden oluştuğunu kesin olarak bilmek zor görünmektedir. Her ne kadar ibarenin “kendinizi öldürün” şeklinde anlaşılma ihtimali olsa da intihar şeklinde herkesin kendisini öldürmesi rivayetlerde yer almamaktadır. Geriye buzağıya tapanların birbirlerini öldürdüğü ya da tapmayanların tapanları öldürdüğü ihtimali kalmaktadır. Müfessirler rivayetleri ve birincisinin uygulanışında birtakım güçlüklerin bulunduğunu dikkate alarak irtidad suçundan uzak kalanların suçluları öldürdüklerini belirtmişlerdir. Bize göre de cezanın başarılı bir şekilde uygulanması açısından ayette kuvvetle muhtemel buzağıya tapmayanların tapanları öldürmesi emredilmektedir.⁶⁹

Mecazi anlam, klasik dönemde zayıf bir görüş olarak yer bulmuşsa da daha çok modern dönem meâllerinde tercih edilmeye başlamıştır. Birkaç meâl yazarı haricinde bu tercihin sebebi belirtilmediği için meâl yazarlarını tefsir literatüründe neredeyse üzerinde icma edilmiş yorumu terk edip mecazi anlamı benimsemeye götüren saikleri kesin olarak ifade etmek zordur. Ancak konuyla ilgili rivayetlerin isrâiliyat türünden olması⁷⁰ ve insan hakları, ölüm cezası vb. konulardaki Batı dünyası kaynaklı modern dönem hâkim anlayışların meâl yazarını etkilemiş olması muhtemeldir. Ya da meâl yazarları hadiseyi şeriat farklılığına göre değil, dinden çıkan ama sonra tevbe edip dine dönen kimseye uygulanan İslami hüküm çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bununla birlikte aynı meâl yazarlarının çoğunun bu ayetteki “فَأَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ” (el-Bakara 2/54) ibaresine mecazi anlam verirken başka ayetlerdeki “وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ” (en-Nisâ 4/29) ve “تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ” (el-Bakara 2/85)

⁶⁸ Durmuş, “Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki ‘Uktulû Enfusekum’ İfadesinin Çözümlemesi”, 47.

⁶⁹ Ayrıca bkz. Durmuş, “Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki ‘Uktulû Enfusekum’ İfadesinin Çözümlemesi”, 48.

⁷⁰ Durmuş, “Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki ‘Uktulû Enfusekum’ İfadesinin Çözümlemesi”, 35.

ifadelerini gerçek anlamıyla tercüme etmeleri izaha muhtaçtır.⁷¹ Sonuç olarak bize göre Bakara suresi 54. ayetteki ilgili “فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا ۚ فِطْرَةَ اللَّهِ الَّتِي فَطَرَ النَّاسَ لَا بَدْعًا ۚ وَلَا تَتَّبِعِ الْآيَاتِ الَّتِي اتَّبَعُوا ۚ لَئِيَّا يُفْتَنُوا ۚ وَإِنَّكَ لَآتَىٰ عِلْمِ نِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَنُودًا” ibaresinin dipnotta “Buzağıya tapmayanlar tapanları öldürsün” açıklamasıyla birlikte “Birbirinizi öldürün” olarak çevrilmesi daha uygundur.

3. Eski Ahit'e Göre İsrailoğulları'nın Birbirlerini Öldürmeleri

Tevrat'ın Çıkış 32 bölümü, kısaca Musa'nın On Emri almak için Sînâ Dağı'na çıkması, kırk gün kadar orada kalması ve gecikmesi neticesinde 'Harun'dan put yapmasını istemeleri, bunun üzerine Harun tarafından halktan aldığı altınlarla bir buzağı vücuda getirmesi, ardından Harun'un inşa ettiği sunakta halk tarafından kurbanlar kesilmesi ve ona tazim gösterilmesi⁷² zikredilmektedir. Tanrı'nın gazabını çeken bu eyleme karşı verilen emir gereği Musa karargâhta halkı toplamış ve Levililerce üç bin kişi öldürülmüştür.⁷³ Çünkü, buzağıya tapınmakla İsrailoğulları'nın işlediği bu suç, Rabbilerde neticesi bakımından halkın işlediği en büyük günah olarak telakki edilmektedir. Onlara göre, İsrail'in buzağıya tapınma günahı bir talihsizlik olmayıp kendi isteklerinden kaynaklanmaktadır (Sanhedrin 102a). Öyle ki suçun ciddiyeti nedeniyle Musa, halkın bu duygularını hafifletecek koşulları aramış ve Harun'un utanç verici rolünden dolayı tanrıdan af dilemiştir.

Eski Ahit'te konu olan günaha karışan İsrailoğulları'nı tarafımızca aklamak olarak düşünülen bir rivayette, bu put yapma arzusu İsraililerce alınmış bir karar değildir; bilakis Mısır'dan Çıkış zamanında onlara sonradan katılan, Musa ve İsraililere büyük sıkıntı oluşturan Mısırlılarca alınmıştır (Çıkış 12/31-38).⁷⁴ Onlar Harun'a, Musa'nın Sînâ'ya gitmesinin çok zaman tuttuğunu ve onun asla geri gelmeyeceğini söylemişlerdi. Müteakibinde şeytan da bu durumu fırsat bilerek insanların zihinlerini bulandırarak onların akıllarını çelmek istemiştir. Zira şeytan halklar arasında git gel yaparak Musa'nın öldüğüne inandırmak istemiş, hatta onları ikna ederek, Harun'dan kendilerine bir tanrı yapmasını talep ettirmiştir (Shabbat 89a). Diğer bir anlatıma göre İsrailoğulları'nın bu suçu işlemelerindeki ana neden, Musa, Sînâ Dağı'nda iken Hezekiel'in kuzeyden

⁷¹ Bk. Ersoy, *Kur'an Meali*; Çantay, *Tefsirli Kur'an Meâli*; Özek v.dğr., *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerîm ve Meâli*; Akdemir, *Son Çağrı Kur'an*; Altuntaş, Halil ve Muzaffer Şahin, *Kur'an-ı Kerim Meâli*; Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*; Öztürk, *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali*; Bayraklı, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*.

⁷² Aaron Rothkoff, “Golden Calf”, *Encyclopedia Judaica*, (Jerusalem: Keter Publishing House Ltd., 2007), 7: 700.

⁷³ Rothkoff, “Golden Calf”, 700. Ayrıca bk. “Calf Golden”, *Jewishencyclopedia*, 2002, erişim: 14 Mayıs 2017, <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/6743-golden-calf>.

⁷⁴ “Calf Golden”, *Jewishencyclopedia*.

esen kasırganın göz alıcı bir ışıkla çevrelenmiş ateş saçan büyük bir bulut içerisinde savaş arabasıyla gelmesi, bu arabanın ortasında insana benzer dört canlı yaratığın bulunması ve halkın da öküz simgeli bu yaratığı görmesidir (Hezekiel 1/1-28.)⁷⁵

Harun'un putu yapmasından sonra Levililer buzağıya tapınmayı kabul etmemişlerdir (Yoma 66b). Eğer bütün halk bu tapınmadan kaçınmış olsalardı, taş levhalar kırılmamış olacak ve İsrail'de yasalar unutulmayacak, hiçbir millet İbranilere karşı güç elde edemeyecekti (Eruvin 54a). Levililerin, Harun'un yaptığı buzağıya tapmaması ve cezalarından ötürü ordugâhta üç bin kişinin öldürülmesini sağlaması ile ilgili bilgiler bu metinlere sonradan dahil edilmiş olabileceği fikrini uyandırmaktadır. Nitekim, Levililerin o dönemlerde dinsel sınıf olarak kendilerini öne çıkarmak istemeleri bunun örneğidir ve bu durum daha sonradaki zamanlarda metin eklemelerinde görülecektir.⁷⁶ Yine zikredilen aynı metinlerde Musa'nın emrine Levililerin riayet etmesi ve üç bin kişiyi kılıçtan geçirmesi hikayesi, bazı metin yazarlarının Levilileri desteklemiş olması maksadıyla kaleme alınmış olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca Levililerin kâhin oymağı seçilmesinin nedeni ve bunun metinlere yansması Tanrı'ya ve Hz. Musa'ya karşı sadakat içerisinde kaldıkları için olabilir.⁷⁷

Hz. Musa'nın, tanrının buyruğunu emrederek 'Rab'den taraf olanlar yanıma gelsin' ve kılıçlarını kuşanarak komşularını, kardeşlerini, yakınlarını öldürsün' demesinden sonra Levililerin ordugâhta bulunan üç bin kişiyi katletmesi hususunda, Çıkış 32/27 metinleriyle alakalı yorumda, ordugâhın iki kapısının bulunduğunu, bir kapıdan diğerine Levililerin geçmesinin emredilmesiyle bulabildikleri kadar suçluyu infaz ettikleri söylenmektedir.⁷⁸ İsrailoğulları'nca yasanın ihlali neticesinde öldürülen insanlar Pentikost Günü'nde⁷⁹ tanrının bir lütfu gereği kurtuluşa ermiştir.⁸⁰

Çıkış Bölümü 32'de konu olan altın buzağı hadisesinin anlatımlarında göze çarpan bazı farklılıklar, bu kıssayı anlatan birden çok kaynağın

⁷⁵ "Calf Golden", *Jewishencyclopedia*.

⁷⁶ "Calf Golden", *Jewishencyclopedia*.

⁷⁷ William MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu, Eski Antlaşma-I* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004), 138.

⁷⁸ Adam Clarke, "Exodus Chapter 32", *Commentary on the Bible* (1831), erişim: 17 Mayıs 2017, <http://www.sacred-texts.com/bib/cmt/clarke/exo032.htm>.

⁷⁹ Ellinci gün demektir. Yahudi Hasat Bayramı'dır. Musa'nın Sina'ya çıkmasından 40 gün sonra inmesi ve yaşanan Buzağı hadisesinin gerçekleşmesi ve bir rivayete göre 10 gün sonrasında affedilmeleri.

⁸⁰ MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu*, 139.

varlığını düşündürmektedir.⁸¹ Çünkü 1 ilâ 6. pasajlarda, halk, Musa'nın gecikmesinden ötürü Harun'dan bir tanrı yapmasını istemiş ve bu talepler karşısında Harun da altınları eriterek bir buzağı yapmıştır (Çıkış 32/1-6). 7 ilâ 13. pasajlarda bu durum karşısında tanrı Musa'yı hadiseden haberdar etmiş, ona öfkelenişini belirtmiş ve Musa'da tanrıyı teskin etmiştir (Çıkış 32/7-14). Sonrasında 14. Metinde, tanrı halkı cezalandırmayacağını özellikle belirtmiştir. 15 ilâ 28. pasajlarda Musa, Sînâ'dan tabletler eşliğinde inmiş ve orada halkın eğlence yaptığını görmesi ile hiddetlenerek levhaları fırlatıp parçalamıştır. Harun'u azarlayan Musa, altından heykeli eritmiş ve halka içirmiştir.⁸² Hadise neticesinde bu günaha saplanmış olanları tanrı adına çağırarak, herkesin kılıcını kuşanarak kapı kapı dolaşması ve tanıdık tanımadık kim varsa üç bin kişiyi öldürmesi emrini vermiştir (Çıkış 32/15-28).

Musa'nın günaha saplananlara karşı korkunç öldürme emrini verdiği zaman ki 'İsrail'in Tanrısı Rab diyor' (Çıkış 32/27) ifadesinin Pentatök'de⁸³ nadiren geçtiği belirtilmektedir. Bu sözün peygambere doğrudan gelen vahiy bildirileri için olduğu söylenmektedir. Lakin bu metinlerde Tanrı'nın Hz. Musa'ya verdiği talimata dair bilgi olmadığı ve burada Musa'nın bu planı tek başına çizdiği ima edilmektedir. Çünkü buradaki iddianın dayanağı, hemen akabinde gelen metinde "Levililer Hz. Musa'nın buyruğunu yerine getirdi" (Çıkış 32/28) sözüdür. Klasik ve Modern yorumcular Levililerin gerçekleştirmiş olduğu bu katliamı suç olarak yorumlamışlardır. Hz. Musa'nın da böyle bir emri vermesinin mümkün olmayacağı görüşündedirler.⁸⁴

29. metinde ise Hz. Musa halkına "Bugün kendinizi tanrıya adadığınız, kendi öz oğlunuza, kardeşinize düşman kesildiğiniz için rab sizi kutsadı" (Çıkış 32/29) demiştir. Devam eden pasajlarda ise Hz. Musa, halkına korkunç bir günah işlediklerini ve belki günahları bağışlabileceğini söylemiş ve onlar adına tanrıya duada bulunmuştur, hatta adının silinmesini dahi ondan istemiştir. Daha önce halkı affeden ve kutsayan Tanrı, yine aynı hadiseden kaynaklanan günahlarına karşılık

⁸¹ Kitab-ı Mukaddes araştırmaları yapan bilim adamları, bu kitabın farklı kalemlerce derlendiğini ispat etmeye çalışmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Yiğitoğlu, "Hz. Musa'ya Atfedilen Kitapların Farklı Redaksiyonları", *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/7 (2012): 809-817.

⁸² Tesniye Bölümünde, Çıkış 32/20'de zikredilenin aksine Musa erittiği buzağının tozunu İsrailoğulları'na içirmemiş dağdan akan dereye atmıştır. Bk. Tesniye, 9/21.

⁸³ Kutsal Kitap'ın ilk beş bölümü.

⁸⁴ Christine E. Hayes, *The Idea of Biblical Interpretation*, ed. Hindy Najman - Judith H. Newman (Boston: Brill, 2004), 59-60.

onları cezalandıracağını belirtmiş ve nihayetinde halkı cezalandırmıştır (Çıkış 32/30-35).

Hikâyede İsrailoğulları'nın işlemiş oldukları suçtan ötürü üç farklı cezalandırma söz konusudur. Bunlardan ilki Levililer tarafından halkın kılıçtan geçirilmesi, ikincisi gelecekte tanrının cezalandıracağını belirtmesi ve bu sözünü gerçekleştirmesi, sonuncusu ise Hz. Musa'nın ateşte eritip toz haline getirdiği putu halkına içirmesidir.⁸⁵ Buzağıyı yapan ve tüm insanları yanlışa iten Hz. Harun'un tanrı tarafından cezalandırılmaması ve öldürülen üç bin kişinin içerisinde Hz. Harun'un bulunmaması da ilginçtir. Ele alınan bu pasajlarda Harun karşıtlığı içerisinde olan Elohist metinlerin varlığı önem arz etmektedir.⁸⁶ Bu metinlerde amaç kahinlik görevini sürdüren Hz. Harun'u alçaltmak ve onun geleneğinin alt yapısını bertaraf edip bir diğerini oluşturmak olabilir. Zira o dönemin şartlarına bakıldığında, Yahudilerin dini hayatını tesis edecek tek gücün ruhbanlar olduğu görülmektedir. Eski Ahit'te Hz. Harun anlatımı çelişkilidir ve bütünüyle de muğlaktır. Bazı pasajlar Hz. Harun'a karşı kınayıcı ve dışlayıcı bir tutum sergilemekte iken bazıları daha müspettir. Buna ilaveten pasajlarda Hz. Musa bazen rahmet için yalvaran sabırlı bir lider olarak görüldüğü gibi, bazılarında İsrailileri şiddetle cezalandıran ve onlarla ciddi bir şekilde uğraşan öfkeli ve gazaplı bir peygamber olarak zikredilmektedir. Ayrıca bu hikâyede Tanrı bir yandan bağışlayıcı ve esirgeyici iken bir yandan kıskanç ve halkını yok etmek için cezalandırıcı bir güçtür.⁸⁷

MacDonald'ın yorumuna göre Hz. Harun'un işlediği suçun sonrasında affedilmesinin nedeni Hz. Musa'nın aracılık yaparak tanrıdan onun adına af dilemesidir.⁸⁸ Gerçi Hz. Musa'ya atfedilen Tevrat'ın bölümü olarak kabul edilen Çıkış'ta Hz. Harun'un put yapması ve sonradan Hz. Musa'nın öfkesine maruz kalması Eski Ahit bölümünde yer alan Hoşea'da zikredilmemesi de kayda değerdir. Çünkü bu husus üzerine yorum yapan kişiler Hz. Harun'un putu yapmasını mümkün görmemektedir. Boğa imgesi İsrailoğulları gibi meskûn olmayan bir toplum için değil; yalnızca yerleşik kültüre geçmiş tarım toplumu arasında tanrısallığın bir simgesi olmuştur. Ayrıca bu hikâyeye, Yarovam'ın altın buzağılarına karşı gerçek bir

---

⁸⁵ Hayes, *The Idea of Biblical Interpretation*, 49.

⁸⁶ Richard Elliott Friedman, *Who Wrote The Bible* (New York: HarperCollins Publishers, 1989), 120-121.

⁸⁷ Hayes, *The Idea of Biblical Interpretation*, 50.

⁸⁸ MacDonald, *Kutsal Kitap Yorumu*, 138.

peygamberlik tartışması olarak ilan edilmiştir.⁸⁹ Yarovam'ın, Beyt-El ve Dan'a iki altın buzağı ile tapınak yaptırması ve 'ibadet için Kudüs'e gitmenize gerek yoktur, sizi Mısır'dan çıkaran tanrınız bunlardır demesi' (I. Krallar 12/25-33) bunun bir neticesidir. Buna ilaveten Yarovam'ın Beyt-El ve Dan'a iki altın buzağı dikmesi hikayesi (1. Krallar 12/26-28) anlaşılardan altın buzağı hadisesi anlaşılabilir. Çünkü Yarovam'ın buzağı yapması ile Çıkış, 32/4 her iki olayda da benzerlikler mevcuttur. Bu nedenle her iki hikâye arasındaki ilişkinin kronolojik irtibatı üzerine bilginler farklı düşünmektedir. Geleneksel görüşe göre Yarovam'ın hikayesi Çıkış anlatımı ile irtibatlıdır. Diğerlerine göre ise Çıkış 32, 1. Krallar 12 yi öngörmektedir. Boğa, antik Yakın Doğu'nun sanat ve dini metinlerinde önemli bir role sahiptir. Fırtına tanrısı Hadad, sık sık bir boğa üzerinde ayakta temsil edilmektedir. Bu gerçekleri hesaba katarsak, Yarovam'ın buzağuları Süleyman Tapınağının kubbesine karşılık gelmektedir. Yarovam'ın heykelleri yapma girişimi eski bir geleneğin temelini oluştursa da bunda başarılı olamamıştır.⁹⁰

Rabbînik tavır, altın buzağı bölümüne dair, İsrailoğullarının On Emri işittikten hemen sonra neden bir put yapma talebinde bulunduğuna, sunakın inşasına Harun'un buna nasıl katıldığına ve gelecekte hala nasıl yüksek kâhin olarak kaldığına açıklama ihtiyacı duyar. Öyle ki buzağıyı yapma isteği bazı hahamlarca Mısır'dan çıkış esnasında gerçekleşen karma çokluğa atfedilmektedir. Zira, Mısır'dan göçenlerin içerisinden Jannes ve Mambres Hz. Musa'nın geciktiğini ve asla gelmeyeceğini iddia etmişlerdir. Şeytan da Musa'nın öldüğünü halka göstererek onların çaresizliğini artırmıştır. Böylece insanlar Harun'dan bir put yapmasını istemiştir.⁹¹ Tanrı onları Mısır'da köleleştirdiği ve antik medeniyetlerin putperestliğine maruz bıraktığı için de onlar tarafından suçlanmıştır. Harun öldürülmekten korktuğu için buzağı yapmayı kabul etmiş, zaman kazanmak maksadı ile onlardan altın takılarını getirmelerini söylemiştir. Altınları eritip buzağıyı yaptıktan sonra, yapılacak olan tazimi yine zaman kazanmak için ertesi güne ertelemiştir. Harun'un yaptığı bu davranıştan ötürü Tanrı ona karşı iyi niyet beslemiştir. Fakat Harun yine de cezalandırılmıştır. Her iki oğlunun ölümü Harun'un bu hatasına atfedilmiştir.⁹²

⁸⁹ Morris Jastrow Jr. - George A. Barton, "Calf-Worship", *Jewish Encyclopedia*, 3: 510-511, erişim: 17 Mayıs 2017, <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/3923-calf-worship#>.

⁹⁰ Rothkoff, "Golden Calf", 700.

⁹¹ Rothkoff, "Golden Calf", 700-701.

⁹² Rothkoff, "Golden Calf", 701.

Levi buzağıya tapınmayı kabul etmemiştir. Kalan İsrailoğulları sert bir şekilde cezalandırılmıştır. Kim buzağıya tapıp, tütsü yaktıysa kılıçtan geçirilerek ölmüş, kim onu kucaklayıp öpmüş ise vebadan ölmüş, kim buzağının sevgisini kalbinde hissetmiş ise kalp krizinden ölmüştür (Yoma, 66b).

Sonuç

Rabbi ile görüşmek için Tûr dağına çıkan Hz. Musa'nın dönüşünü beklemeyip alelacele bir buzağı heykeli/putu imal ederek ona ibadet etmeye başlayan İsrailoğulları'na, bu irtidad suçlarına karşılık ölüm cezası verildiği Kur'an'ın ilgili ayeti ve Eski Ahit metinlerinden anlaşılmaktadır. Kendilerine bahşedilen onca nimetlere rağmen buzağıya tazim eden İsrailoğulları'na bu cezanın reva görülmesi işledikleri dinden çıkma suçunun büyüklüğünü göstermektedir.

Kur'an tefsirlerinin bu cezanın hakiki anlamda öldürme fiilini ifade ettiğine dair ortak bir anlamda bulunduğu görülmektedir. Ancak müfessirler bu cezanın uygulanışı konusunda farklı görüşler ortaya koymuşlardır. Bazıları kişinin kendisini öldürmesi yani intihar etmesi, önemli bir kısmı da İsrailoğulları'nın birbirlerini öldürmeleri suretiyle bu cezanın uygulanacağını söylerler. Daha çok öne çıkan görüşe göre ise hem suça karışmamaları hem de cezanın başarılı bir biçimde uygulanabilmesi açısından buzağıya tapmayanlar tarafından buzağıya tapanlar öldürülmüştür. Müfessirler görüşlerini daha çok rivayetlere, yer yer de Kur'an'daki benzer kullanımlara dayandırmışlardır. Bazıları ise Tevrat'ta da buzağıya tapan İsrailoğulları'na ölüm cezası verildiğine dikkat çekmiştir. İsrailoğulları'na verilen bu ceza Yahudi düşüncesi açısından da metinlerde belirtildiği gibi kabul edilmiştir. Yani öldürme nefislerin öldürülmesi şeklinde algılanmamış, bilakis kılıçlar ile bizzat Levililer tarafından gerçekleştirilmiştir. Yalnız ölüm emrinin Tanrı'dan mı geldiği veya Musa'nın mı talebi olduğu hususunda farklı görüşler mevcuttur.

Bakara suresi 54. âyetteki "uktülû enfüseküm" ibaresinin fiziki olarak kişinin hayatına son verme olarak değil, mecazi anlamda nefsi ıslah etme anlamına sahip olduğunu belirten görüşler ise oldukça azınlıktadır. Mecazi anlam daha çok modern dönem Kur'an meâllerinde yer almıştır.

Eski Ahit geleneğinde de buzağıya tapma hadisesi en büyük günah olarak telakki edilmekte ve buzağıya tapan suçluların tapmayan Levililerce kılıçtan geçirilmesi vurgulanmaktadır. Tabi burada özellikle Levililerin ön plana çıkarılması ve halkı kılıçtan geçirenlerin Levililer olması ve Hz. Harun'u putun yapıcısı şeklinde gösterilmesi kayda değer bir durumdur.

Zira Tevrat metninin yazarlarının Levili taraftarı olduğunu ve Hz. Harun'u küçük düşürmek isteyen kişiler olabileceğini düşündürmektedir.

Hadisenin Kur'an-ı Kerim ve Eski Ahit'teki genel benzerliklerinin yanında bazı önemli farkları da bulunmaktadır. Kur'an'da Hz. Harun, Hz. Musa'nın kardeşi ve ona yardımcı olan bir peygamber olarak anlatılmaktadır. Ayrıca Hz. Harun'un, İsrailoğulları'nı Samiri'nin yaptığı buzağıya tapmamaları konusunda uyardığı, ancak onlara engel olamadığı belirtilmektedir. Lakin Eski Ahit metnilerindeki anlatıya göre, tam aksine halktan topladığı ziynet eşyaları ile dökme buzağı heykelini yaparak İsrailoğulları'nı dinden çıkararak bizzat Hz. Harun'dur. Ancak ifade etmek gerekir ki Yahudi Kutsal Kitabı'nın Hoşea bölümünde de diğer metinlerden farklı olarak Samiriye'ye ve orada yapılan aykırı tutuma karşı tanrının öfkesinden, Samiriye'nin bu putunun parçalanacağından bahsedilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de de buzağıyı yapan Samiri olduğu düşünülürse bir benzerlik kurulabilir. Kur'an-ı Kerim'de, bir peygamber olarak zikredilen Hz. Harun, buzağıyı yapmasa da topluluğa tam anlamı ile sahip olamadığı için Hz. Musa tarafından tartaklanacaktır. Eski Ahit'te ise Hz. Harun'a buzağı yapmasından ötürü Hz. Musa'nın öfkesi vardır, lakin Harun'un affı için Hz. Musa tanrıdan af dilemiştir. Üç bin kişinin bu suç nedeniyle cezalandırılması sonrasında Hz. Harun'un herhangi bir yaptırıma tabi olmamasının nedenlerinden birisinin yukarıda da zikredildiği gibi Hz. Harun'un buzağıyı yaparken zaman kazanmaya çalışması ve tanrının hoşnutluğunu elde etmesidir. Lakin her şeye rağmen Hz. Harun'un iki evladının da ölmesi bir nevi bununla Harun'un cezalandırılmış olabileceğini düşündürmektedir.

Kur'an'da kaç kişinin kimlerce öldürüldüğüyle ilgili bilgi yer almazken Eski Ahit'te açık bir şekilde üç bin kişinin Levililer tarafından öldürüldüğü ifade edilir. Kur'an tefsirlerindeki bazı nakillere göre ise bu olayda öldürülen kişi sayısı yetmiş bindir. Yetmiş bin rakamı İsrailoğulları'nın toplam nüfusu ve bu süre zarfında cezanın uygulanabilirliği açısından oldukça fazla görülmektedir.

Son olarak ifade edilecek olursa bize göre İsrailoğulları'na buzağıya tapmaları sebebiyle ölüm cezası verildiğine dair Kur'an ve Eski Ahit'teki ifadeler, hakiki anlama sahip olup buzağıya tapma suçunu işleyenlerin bu suça karışmayanlar tarafından öldürülmelerini anlatmaktadır. Bu hadisenin Kur'an ve Eski Ahit'teki anlatımı genel itibarıyla birbiri ile benzerdir. Ancak nübüvvet inancı açısından çok önemli bir fark vardır ki o da Kur'an'ın peygamber olarak nitelediği Hz. Harun'un, Eski Ahit'te ibadet etmeleri için altından bir buzağı heykeli yaparak İsrailoğulları'nı dinden çıkararak bir

kâhin olarak anlatılmasıdır. Bu açıdan Kur'an'da (Neml 27/76, Kasas 28/3) İsrailoğulları'na dair haberlerin hakikatinin anlatılacağına vurgulanmış olmasının önemi ortaya çıkmaktadır.

Kaynakça

- Akdemir, Salih. *Son Çağrı Kur'an*. Ankara: Ankara Okulu, 2015.
- Altuntaş, Halil - Şahin, Muzaffer. *Kur'an-ı Kerim Meâli*. Ankara: DİB, 2011.
- Âlûsî, Şihâbüddin es-Seyyid el-Bağdâdî. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-türasi'l-Arabî, ts.
- Ateş, Süleyman. *Kur'ân-ı Kerîm Tefsîri*. 6 Cilt. İstanbul: Milliyet Gazetecilik, 1995.
- Bayraklı, Bayraktar. *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*. 21 Cilt. İstanbul: Bayraklı Yayınları, 2003.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes'ûd. *Tefsîrû'l-Begavî: Meâlimü't-tenzîl*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002.
- Beyzâvî. *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. 2 Cilt. İstanbul: Dersaadet, ts.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meal-i Alisi ve Tefsiri*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Browning, W. R. F. *Dictionary of the Bible*. New York: Oxford University Press, 1996.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Rûhu'l-beyân*. 10 Cilt. Dersaadet: Matbaa-i Osmâniye, 1330.
- "Calf Golden". *Jewishencyclopedia*. 2002. Erişim: 14 Mayıs 2017. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/6743-golden-calf>.
- Clarke, Adam. "Exodus Chapter 32". *Commentary on the Bible* (1831). Erişim: 17 Mayıs 2017. <http://www.sacred-texts.com/bib/cmt/clarke/exo032.htm>.
- Çantay, H. Basri. *Tefsirli Kur'ân Meâli*. 3 Cilt. İstanbul: Risale, 2005.
- Çelik, Ömer. *Hakk'ın Dâveti Kur'ân-ı Kerîm*. 5 Cilt. İstanbul: Erkam Yayınları, 1434/2013.
- Durmuş, Zülfikar. "Yanlış Anlamlandırma ve Değerlendirmelere Konu Olan Bakara 54. Âyetindeki 'Uktulû Enfusekum' İfadesinin Çözümlemesi". *EKEV Akademi Dergisi-Sosyal Bilimler*- 7/17 (2003): 29-48.
- Ebussuûd b. Muhammed el-İmâdî el-Hanefî. *Tefsîru Ebi's-Su'ûd: İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-kerîm*. Thk. Abdülkâdir Ahmed Atâ. 5 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-Riyâdî'l-hadîsiyye, ts.
- Elik, Hasan - Coşkun, Muhammed. *Tevhid Mesajı Özlü Kur'an Tefsiri*. İstanbul: İFAV, 2015.

- Elmalılı, Muhammed Hamdi b. Nu'mân b. Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. (Tıpkı Basım). 13 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 1354.
- Ersoy, Mehmed Âkif. *Kur'an Meali*. İstanbul: Mahya, 2012.
- Esed, Muhammed. *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*. İstanbul: İşaret, 1423/2002.
- Feyizli, Hasan Tahsin. *Feyzu'l-Furkan Kur'ân Meâli*. b.y.: Akit Gazetesi, 2001.
- Friedman, Richard Elliott. *Who Wrote The Bible*. New York: HarperCollins Publishers, 1989.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî. *Kur'ân-ı Kerim ve Meali*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1958.
- Gülle, Sıtkı. *Kelime Anamlı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. İstanbul: Huzur Yayınevi, 1999.
- Hayes, Christine E. *The Idea of Biblical Interpretation*. ed. Hindy Najman - Judith H. Newman. Boston: Brill, 2004.
- Hâzin, Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm el-Bağdâdî. *Lübâbü't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*. Nşr. Hasan Hilmi Kütübî - Muhammed Hasan Halebî. 4 Cilt. b.y.: y.y., 1317.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîrû't-Tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dârü't-Tunûsiyye, 1984.
- İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ahmed el-Kelbî. *et-Teshîl li-ulûmi't-tenzîl*. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1436/2015.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmâîl ed-Dımeşkî. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-azîm*. Thk. Muhammed Mustafa es-Seyyid - Muhammed es-Seyyid Reşâd - Muhammed Fazl - Ali Ahmed Abdülbâkî - Hasan Abbâs Kutb. 15 Cilt. Kahire: Müessesetü Kurtuba; Mektebetü'l-evlâdî'ş-şeyh li't-türâs, 2000/1421.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Kuraşî el-Bağdâdî. *Zâdü'l-mesîr fî ilmi't-tefsîr*. 9 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1404/1984.
- Îcî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Abdillâh eş-Şîrâzî eş-Şâfiî. *Câmiu'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1424/2004.
- Jastrow, Morris Jr. - A. Barton, George, "Calf-Worship". *Jewish Encyclopedia*. 3: 510-511. Erişim: 17 Mayıs 2017. <http://www.jewishencyclopedia.com/articles/3923-calf-worship#>.
- Kandemir, Mehmet Yaşar - Zevalsiz, Halit - Şimşek, Ümit. *Âyet ve Hadislerle Açıklamalı Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. 2 Cilt. İstanbul: İFAV, 2014.
- Karaman, Hayreddin - Çağrıçı, Mustafa - Dönmez, İbrahim Kafi - Gümüş, Sadrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: DİB, 2006.

- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebû Bekir. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1427/2006.
- Kuşeyrî. *Letâifü'l-işârât*. 3 Cilt. Kahire: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 2000.
- Kutub, Seyyid. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Kahire: Dârü'ş-şürûk, 1423/2003.
- MacDonald, William. *Kutsal Kitap Yorumu, Eski Antlaşma-I*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2004.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-Mâtürîdî: Te'vîlâtü Ehli's-Sünne*. Thk. Mecdî Baslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmiyye, 1426/2005.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd. *Tefsîrû'n-Nesefî: Medârikü't-tenzîl*. 3 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kelimi't-tayyib, 1419/1998.
- Özek, Ali – Karaman, Hayreddin - Dönmez, İbrahim Kafi - Çağrıçı, Mustafa - Gümüş, Sadreddin - Turgut, Ali. *Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. Ankara: TDV, 2000.
- Özsoy, Ömer - Güler, İlhami. *Konularına Göre Kur'an (Sistemik Kur'an Fihristi)*. Ankara: Fecr, 2004.
- Öztürk, Abdülvahap. *Kur'ân-ı Kerim ve Meâli*. Ankara: Emek Ofset Matbaacılık ve Yayıncılık, ts.
- Öztürk, Mustafa. *Kur'an-ı Kerim Meali*. Ankara: Otto, 2009.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'ân-ı Kerim ve Türkçe Meali*. İstanbul: Yeni Boyut Yayınları, 1999.
- Razi, Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hasan b. Hüseyin. *et-Tefsîrû'l-kebîr: Mefâtihu'l-gayb*. 15 Cilt. Kahire: Dârü'l-hadîs, 1433/2012.
- Reşid Rızâ, Muhammed. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-hakîm: Tefsîrû'l-Menâr*. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-menâr, 1366/1947.
- Rodkinson, Michael L. *New Edition of The Babylonian Talmud*. Isaac M. Wise (Der.). New York: New Amsterdam Book Company Publisher, 1896.
- Rothkoff, Aaron. "Golden Calf". *Encyclopedia Judaica*. 7: 700-701. Jerusalem: Keter Publishing House Ltd., 2007.
- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-asriyye, 1427/2006.
- Salihoğlu, Mahmut. "Sâmirî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 36: 78-79. Ankara: TDV Yayınları, 2009.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân: Tefsîrû't-Taberî*. Thk. İslâm Mansûr Abdülhamîd. 12 Cilt. Kahire: Dârü'l-hadîs, 1431/2010.

Tekin, Ahmet. *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru Tefsirî Meal*. İstanbul: Kelam Yayınları, 2008.

Yiğitoğlu, Mustafa. "Hz. Musa'ya Atfedilen Kitapların Farklı Redaksiyonları". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 5/7 (2012): 809-817.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî. *Meâni'l-Kur'ân ve i'râbühû*. 5 Cilt. Kahire: Dârü'l-hadîs, 1426/2005.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Muhammed b. Ömer Muhammed. *Tefsîrü'l-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. Thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin. 4 Cilt. Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-İlmiye, 1424/2003.